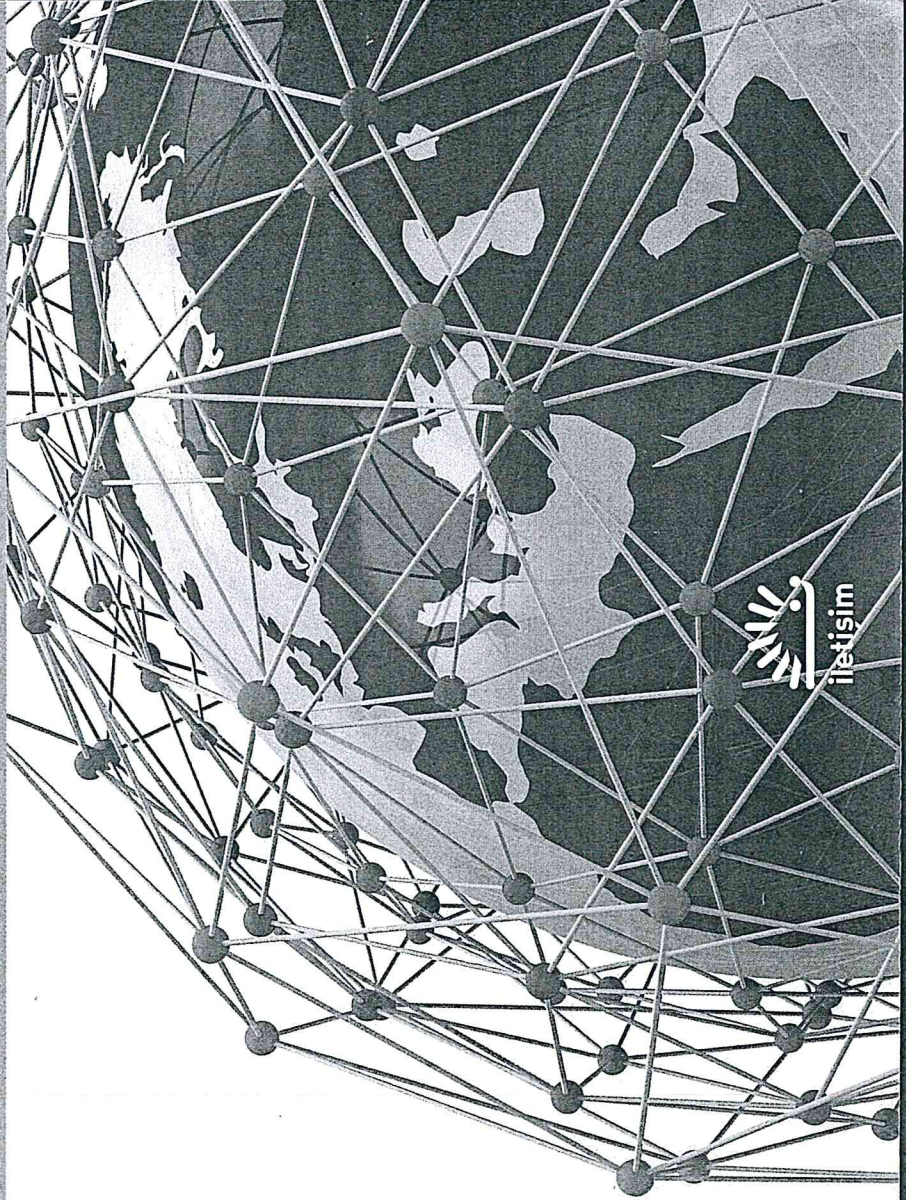

Editor: EVREN BALTA

Küresel Siyasete Giriş

Uluslararası İlişkilerde
Kavramlar, Teoriler, Süreçler

İletişim

İletişim Yayınları 2046 • Araştırma-İnceleme Dizisi 340
ISBN-13: 978-975-05-1621-4
© 2014 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2014, İstanbul

EDİTÖR Kerem Ünüvar
KAPAK Suat Aysu
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Remzi Abbas
DİZİN Ayla Karadağ

BASKI ve CILT Sena Ofset • SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Yirmi Birinci Bölüm

KÜRESEL HAREKETLİLİK VE GÖÇ

DENİZ SERT

NELER ÖĞRENECEĞİZ?

- Küreselleşme çağında göçün önemi nedir?
- Günümüz göç anlayışını belirlemiş önemli tarihi olaylar nelerdir?
- İnsanlar neden göç etmektedir?
- Göçmen kimdir?
- Farklı göçmen grupları nelerdir?
- Devletler göçü nasıl yönetebilir?
- Göç ve kalkınma arasındaki ilişki nasıldır?
- Göçmenler ve ev sahibi toplumlar arasındaki ilişki hakkında neler söylenebilir?

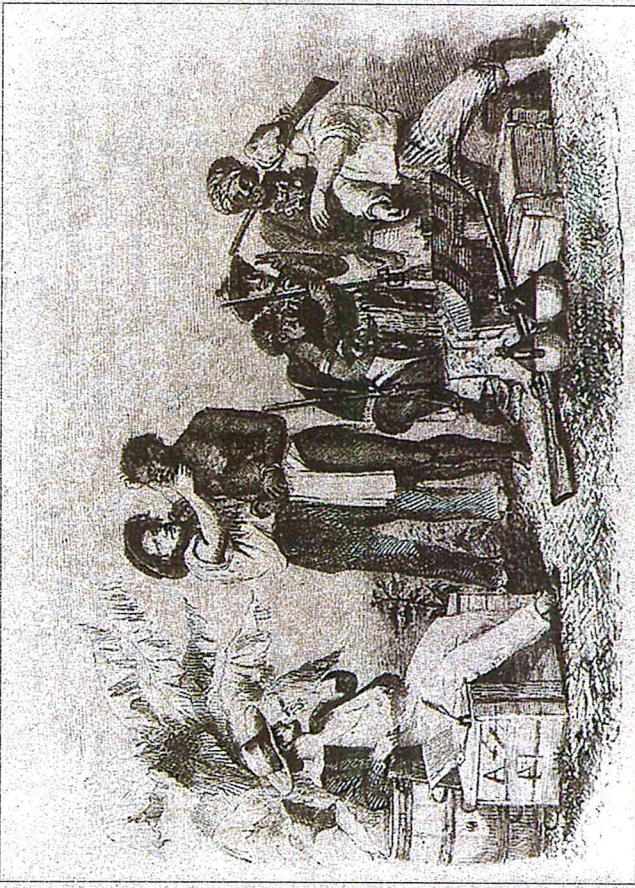
Küreselleşme ile birlikte dünya genişlemekte, derinleşmekte ve hızlanmaktadır. Bazıları tarafından eleştirilse de, küreselleşmenin bu evresini bir 'göçler çağı', daha önce benzeri görülmemiş ve hızla artan bir göç dönemi olarak kabul etmek mümkündür (Castles ve Miller, 1998; Haas, 2005). Uluslararası Göç Örgütü tarafından duyurulan verilere göre 2000 yılında 150 milyon olan göçmen sayısı, 2013 yılında 214 milyona yükselmiştir. Göç, sadece göç eden kişileri değil, tüm ülke ve tüm toplumları etkileyen önemli bir olgudur.

İnsanın varoluşundan bu yana göç hareketleri olmuştur. Nitekim göç evrenseldir ve tarihçesi çok uzak geçmişe dayanır. Son dört yüzyılın göç tarihine bakılacak olursa, özellikle üç anaakımdan bahsetmek gerekir. Bunların ilki, 18. ve 19. yüzyılda Afrika'dan Yeni Dünya'ya doğru olan köle ticaretidir ki yaklaşık 12 milyon insanı etkilemiş ve bugünkü Afrikalı-Amerikalı kişilerin atalarını oluş-

turnmuştur. İkinci önemli akım, özellikle Fransa, Hollanda, İngiltere, İspanya ve Portekiz gibi Avrupa'nın yayılma politikası izleyen ülkelerin kolonileşme ile birlikte kendi vatandaşlarını fethettikleri ülkelere yerleştirme politikalarının sonucudur. Bu dönemde Fransa ve İngiltere gibi bazı ülkelerin kendi toplumsal sorunlarının bir çözümü olarak kolonilerine adeta birer hapishane işlevi yükleyip suçlu ve sabıkalı vatandaşlarını gönderdikleri bilinmektedir. Avrupa'dan kolonilere doğru olan bu hareketlilik 19. yüzyılın sonlarından itibaren kolonileşme karşıtı akımların ortaya çıkışı ile birlikte bu sefer geri dönüş hareketleri olarak devam etmiştir. Üçüncü önemli hareketlilik, Kuzey, Güney ve Doğu Avrupa'nın durgun ekonomileri, baskıncı politikaları ya da İrlanda örneğindeki gibi kıtlıktan kaçan kişilerin endüstriyel bir güç haline gelen Amerika'ya göç etmesiyle yaşanmıştır. Bu son hareketlilik 1850'li yıllardan 1929 yılındaki Dünya Ekonomik Buhranı'na kadar devam etmiştir.

Günümüz göç anlayışını özellikle belirlemiş olan önemli tarihi olayların başında ise İkinci Dünya Savaşı gelmektedir. Zamanla değişikliklere uğramış olmakla birlikte bugünkü mülteci rejimi ve Türkiye'yi de yakından ilgilendiren uluslararası göç hareketleri İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminde ortaya çıkmışlar-

Swahili dilinde büyük felaket, anlamına gelen *Maafa* kelimesiyle de anılan Atlantik köle ticareti, Afrikalı kölelerin Avrupalılar tarafından esir edilip satılmalarını içermektedir. Atlantik köle ticareti ilk olarak İngiltere'de 1807 yılında yasaklanmıştır. Günümüzde köleliğin etkileri ve pratikte sona erip ermediği konusu halen tartışılmaktadır.

Bir kölenin muayenesi ve satışı, Dwight Lowell Dumond'un Antislavery (1961) adlı kitabından bir gravür.

dir. Batı Avrupa devletleri bu dönemde savaş sırasında yıkılan altyapılarını tekrar inşa etme çabasına girişmişler ve uluslararası göçü savaşta kaybettikleri işgücündeki talebe arz yaratmak için bir araç olarak kullanmışlardır. Bu bağlamda Batı Avrupa, önce yakın komşu ülkelerden ve sömürge devletlerinden, sonra da özel anlaşmalar ile Türkiye gibi işsizlik sorunu yaşayan ülkelere gelen göçmenlere kapılarını açmıştır.

Türkiye, bu uluslararası göç hareketinin parçası haline nispeten daha geç gelmiştir. Bunun birkaç nedeni vardır: Öncelikle Türkiye'nin Batı Avrupa devletleri ile (Örneğin Fas ve Fransa arasındaki gibi) birçok emek göçü veren ülkede var olan herhangi bir sömürge bağı bulunmamaktaydı. İkinci olarak, Türkiye'nin diğer emek göçü veren birçok ülkeye oranla Batı Avrupa'ya coğrafi uzaklığı daha fazlaydı. Son olarak, Türkiye'de İtalya ya da İspanya gibi ülkelerde bulunan göç geleneği gelişmemiştir. Sonuçta Türkiye'den Batı Avrupa'ya doğru olan emek göçü 1961 yılında Türkiye ile Almanya arasında imzalanan ikili konuk işgücü anlaşmasıyla başlamıştır. Bu anlaşmayı 1964 yılında Avusturya, Hollanda ve Belçika, 1965 yılında Fransa ve İsveç, 1967 yılında ise Avustralya ile imzalanan anlaşmalar izlemiştir. Benzer anlaşmalar 1961 yılında İngiltere, 1971 yılında İsviçre, 1973 yılında Danimarka ve 1981 yılında Norveç ile imzalanmıştır.

Bu tür ikili anlaşmaların taraflar için faydalarının altını çizmek gerekir: Batı Avrupa ülkeleri savaşla birlikte azalan emek gücüne geçici olacağı düşünülen bir çözüm olarak düşünülmüştür. Göçmenlerin ülkelerine gönderecekleri işçi dövizleri de göç veren ülkeler için ayrıca teşvik edici bir durum oluşturmuştur. Türkiye gibi ekonomisi tarıma dayalı ülkeler için kısa dönemli gönderdikleri vasıfsız emek gücünün, gittikleri ülkelerde vasıf kazanıp geri dönüşlerinde ülkenin endüstriyel gelişimine katkı sağlayacağı umudu da bu tür anlaşmalara sıcak bakmalarına yol açmıştır.

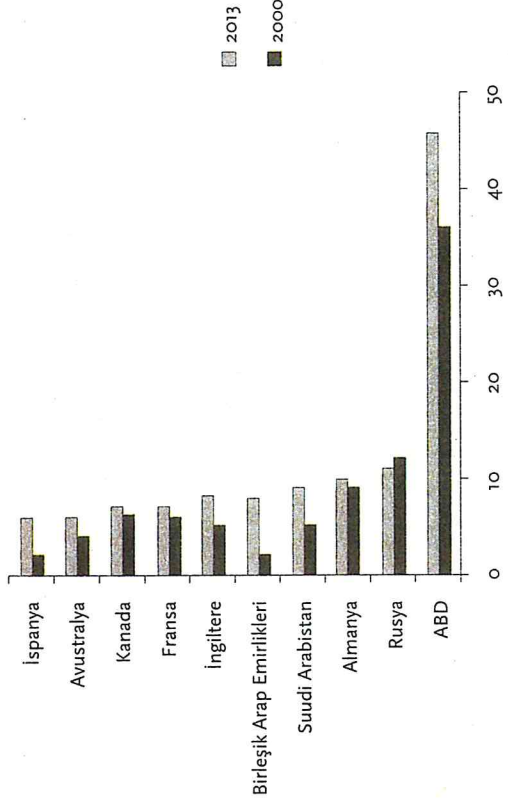
İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan, Batı Avrupa'ya doğru olan, emek göçüne dayalı bu hareketler, 1973 yılında Petrol Krizi'nin patlak vermesi ile birlikte sona ermiş, krizden olumsuz etkilenen Batı Avrupa ekonomileri başka ülkelere gelen emek göçüne dur demişlerdir. Bu tarihten sonra Batı Avrupa'ya doğru olan göç devam etmiş olsa da, genelde şekil değiştirmiş ve aile birleşimle nedeniyle geçici emek göçüne kapılarını kapatırken, krizden kazanan taraf olan Kuzey Afrika ve Ortadoğu'nun petrol üreten ülkeleri yeni göç akımlarına ev sahipliği yapmaya başlamışlardır. Nitekim 1973 yılından itibaren Türkiye'nin de aralarında bulunduğu göç veren ülkeler için Kuzey Afrika ve Ortadoğu'nun yapılanma sürecine giren ekonomileri, geçici emek göçünün yeni istikametleri olmuşlardır. Devletlerarası anlaşmalardan çok şirketler tarafından yönlendirilen bu göç hareketleri, genelde erkek göçmenlerin birkaç yıl için düzenlenen kontratlar ile inşaat gibi sektörlerde çalışmaları üzerine kurgulanmıştır.

Günümüz göç hareketlerini etkileyen üçüncü önemli tarihi gelişme ise 1990 yılında Soğuk Savaş'ın sona ermesidir. Doğu Bloğu'nun parçası olan Orta ve Do-

ğu Avrupa ülkelerinin küresel göç akımlarının etmenleri haline gelmesi bu döneme denk gelmektedir. Bu ülkeler hem Türkiye gibi göç veren ülkeler için yeni hedefler haline gelmişler, hem de kendi vatandaşlarının dünyaya açılmasıyla birlikte önemli birer menşé ülke olmuşlardır. Orta ve Doğu Avrupa kökenli göçmenler için sadece Batı Avrupa değil, Türkiye gibi yakın ve ekonomileri nispeten daha gelişmiş ülkeler de birer hedef ülke haline gelmiştir. Nitekim 1990 yılından itibaren baval ticareti için ya da farklı hizmet sektörlerinde çalışmak üzere birçok Orta ve Doğu Avrupa vatandaşı Türkiye'ye gelmiştir.

Küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan yeni dünya düzeninde, ulaşım ve iletişim alanındaki gelişmeler uluslararası hareketliliği de etkilemiş, yeni akımların ve anlayışların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Örneğin, eskiden bir ülkeden başka bir ülkeye tek seferlik bir hareket olarak algılanan uluslararası göç hareketleri farklı bir karakter kazanmış; sürekliliği olan, dönüşümlü hareketler haline gelirken aynı zamanda ulus-ötesi bir olguya dönüşmüştür.

GRAFİK 21.1
2000 ve 2013 Yılları İçin Uluslararası Göçmenlerin En Fazla Oldukları Ülkeler (milyon)

Kaynak: Birleşmiş Milletler, Ekonomik ve Sosyal İlişkiler Departmanı, Uluslararası Göç Verileri, 2013.

Göç teorileri

İnsanların neden göç ettikleri sorusu farklı disiplinler tarafından ele alınmış ve çeşitli teoriler üretilmiştir. Özellikle ekonomi, sosyoloji ve coğrafya alanlarının da gelişen bu disiplinler arası çalışmalar, birleştirici teorilerin ortaya atılması ile disiplinler üstü bir değer kazanmıştır. İnsanlar neden göç etmektedir? Göç üzerine yazılmış çok kapsamlı bir yazın olmakla beraber, bu bölümde sadece belli başlı göç teorileri üzerinde durulacaktır.

Ekonomik teoriler

Genellikle uluslararası emek göçüne odaklanan ekonomik göç teorilerine göre, uluslararası göç maaşlar ve ülkeler içindeki iş bulma piyasasındaki farklılıkların bir sonucudur (Lewis, 1954). Neoklasik olarak tanımlanabilecek bu tür ekonomik teorilerin başlıca varsayımı, sermayeye nazaran işgücü arzi fazla olan ülkelere düşük, sermayeye oranla daha az işgücü arzi olan ülkelere ise yüksek bir piyasa ücreti olduğudur. Buna göre, maliyet-fayda analizi yapan rasyonel insanlardan oluşan işgücü, ücretlerin düşük olduğu ülkelere yüksek olduğu ülkelere göç etmektedir. Kısacası, işgücünün arz ve talebindeki bu tür coğrafi farklılıklar uluslararası göçün ana sebebidir. Teorik olarak sonuç optimum denge durumunu yaratacak, sermaye bakımından zengin olan ülkede işgücü arzi artarken ücretler düşecek, sermaye bakımından fakir olan ülkede ise işgücü arzi düşerken ücretler yükselecektir.

Buna göre göç, rasyonel aktörler olan göçmenlerin pozitif net bir kazanç elde etmek ve gelir maksimizasyonuna ulaşmak için verdikleri kararın sonucudur. Bireylere odaklanan bu *mikroekonomik teorilerden* farklı olarak Harris ve Todaro (1970) göçü ücretlerdeki farklılıkların değil, menşe ve hedef ülkelerde beklenen gelirlerdeki farklılıkların bir sonucu olarak tanımlar. Neoklasik ekonomik teorisinin bu modeli, mikro seviyedeki bireysel karar mekanizmalarına vurgu yapmaktan, işgücü piyasasının yapısal koşullarına odaklanarak uluslararası göçün nedenlerini *makro* düzeyde inceler.

Neoklasik göç teorilerinde üç temel sorun göze çarpmaktadır (bkz. Massey ve diğerleri, 1993): En başta, bu teorilerin varsayımlarının doğru olarak kabul edildiği durumlarda, menşe ve hedef ülkelerdeki pazarlar bir dengeye ulaşır ulaşmaz uluslararası işgücü göçünün durması gerekir. Oysa gerçek hayatta göç hiçbir zaman sona ermemiş, bu durum hiç gerçekleşmemiştir. İkinci olarak, neoklasik teorilerin varsayımları doğru olsa, devletler göçü sadece işgücü piyasasındaki arz ve talebi kontrol ederek yönetebilirler. Gerçekte, uluslararası göçü tetikleyen, devletlerin kontrol edemeyeceği sayısız mekanizma vardır. Son olarak, neoklasik teoriler uluslararası göçün nedenlerini açıklamak için sadece işgücü piyasasını dikkate alırken, gerçek hayatta, emlak piyasası gibi farklı sektörlerin göç etme kararını etkileyen önemli faktörler olabileceği bilinmemektedir.

Neoklasik teorilerin aksine, *ikili işgücü piyasası teorisi* ise göçü modern sayılabilecek ekonomilerin yapısal gereksinimlerine bağlamakta, uluslararası göçü menşe ülkelerdeki itici faktörlerle değil, hedef ülkelerdeki çekici faktörlerle açıklamaktadır (Piore, 1979). Buradaki temel varsayım, hedef ülkelerde göçmen işgücüne sürekli bir talep olduğu ve bu talebin gelişmiş milletlerin ekonomik yapısının bir özelliği olduğudur. Göçmen işgücüne sürekli talep, gelişmiş endüstriyel sosyoekonomik yapıların dört temel özelliğinin bir sonucudur: Yapısal enflasyon, motivasyona dayalı sorunlar, ekonomik ikilik ve işgücü arzının demografisi.

Daha yakın dönemde uluslararası göç akımlarının, hedef ülkelerin sınırlayıcı göç kontrol sistemlerine sahip olmaları nedeniyle hedef ülkelerdeki talep tarafından belirlendiği sonucuna varılmıştır (Straubhaar, 1986). İtalya, İspanya, Portekiz ve Türkiye'den çıkan göç akımlarının deneysel verilerine bakılarak, hedef ülkedeki göçmen talebinin uluslararası işgücü göçünün belirleyici şartı olduğu, göç etmek isteyen işçi arzının ise sadece gerekli bir koşul olduğu sonucuna varılmıştır. Hedef ülkelerdeki işgücü talebine dayalı bu teoriler dikkate değer olsa da, devletlerin sınırlayıcı göç kontrollerinin etkili olmadığı teorisinin en baştaki varsayımını çürütmekte; uluslararası göç, devletlerin sınırlandırıcı politikalarının limitlerinin çok üzerinde bir seviyede gerçekleşmektedir. Yasadışı göç olarak da bilinen, genellikle insan kaçakçılığının bir sonucu olarak ortaya çıkan düzensiz uluslararası göç, bu tarz sınırlandırıcı politikalara gerçek bir meydan okumadır.

Piyasaların işleyişini çok ideal bir şekilde açıklayan neoklasik ekonomik teorilere bir parça tepki olarak 1980'li yıllarda yeni işgücü göçü ekonomisi (NELM) teorisi ortaya atılmıştır (Castles ve Miller, 1998). NELM teorisine göre mükemmel olmayan piyasa koşullarında, göç sadece işgücü piyasasının şartlarıyla açıklanamaz. Sigorta, sermaye ve kredi piyasaları gibi diğer sektörler de göç etme kararında önemlidir (Stark ve Bloom, 1985). Ayrıca, neoklasik teorilerin varsayımlarının aksine göç genelde tek bir bireyin kararı değildir. Çoğu zaman göç, aile gelirlerindeki riski en aza indirmeye çalışan veya çeşitli piyasaya çöküşlerinden kaynaklanan aile üretim faaliyetleri üzerindeki sermaye kısıtlarını aşmaya çalışan ailelerin veya hanelerin kararıdır. NELM yaklaşımının varsayımları çerçevesinde, göç kararının belirleyici nedenleri üzerine yapılmış bir çalışmanın sonuçları, göç tecrübesi, hane halkı büyüklüğü, eğitim, sosyal sermaye, etnik bağlantılar, tarım dışı aktiviteler ve sulamanın yanında ekonomik teşviklerin dahi önemi üzerinde durmaktadır (Isega, 2007). NELM, uluslararası göçü dair neoklasik ekonomik açıklamalara yöneltilen birçok eleştiriye çözüm getirmiş bir teodir. Ancak NELM teorisi devletlere gerçekte sahip olduklarına oranla daha fazla önem atfetmektedir. Teorinin varsayımları devletlerin işgücü, sigorta, sermaye ve/veya vadedi işlemler piyasalarını etkileyen politikaları kullanarak uluslararası göç akımlarını kontrol etme kapasitelerini gerçeğin çok üzerinde göstermektedir. Gerçekte, uluslararası göçü kontrol etmenin yöntemi, işin içinde başka birçok resmi ve yasal olmayan faktörler de olduğu için o kadar da basit değildir.

Sosyolojik teoriler

Ekonomik teorilerin aksine, sosyolojik teoriler göçü tam bir analiz birimi olarak ele almaktadır. Göçle ilgili sosyolojik teoriler Stouffer (1940; 1960) tarafından ortaya konan, bir hedefe gerçekleşen göç hareketi sayısının bu hedefteki fırsatların sayısı ile doğru orantılı ve müdahil fırsatların sayısı ile ters orantılı olduğunu öne süren müdahil fırsatlar kavramına uzanır. Bu görüşe göre, hareketlilik ve mesafe arasında zorunlu bir ilişki yoktur ve verilen bir hedefe giden insanların sayısı, o hedefteki fırsatların artışıyla ters orantılıdır.

Lee (1966), göçün nedenlerini dört kategoriye ayırmıştır: Menşe yerle ilgili etkenler, hedef yerle ilgili etkenler, müdahil fırsatlar ve kişisel etkenler. Lee'ye göre göç, hedefteki çekici etkenler ve menşedeki itici etkenlerin varlığı tarafından belirlenir. Lee'nin itici-çekici faktör terminolojisi, insanların neden göç ettiğiyile ilgilenen göç yazınında en çok alıntı yapılan kavramdır (bkz. Yirmi Üçüncü Bölüm). Demografik büyüme, düşük yaşam standartları, ekonomik fırsat eksikliği ve politik baskılar genellikle menşedeki itici faktörler arasında sayılırken; göçmenleri göç alan ülkelere çeken işgücü talebi, yerleşilebilecek hazır bir alanın bulunması, olumlu ekonomik fırsatlar ve politik özgürlükler çekici faktörlerin çok bilinen örnekleridir. İnsanların neden göç ettiğiyile ilgilenen araştırmaların büyük bölümü uluslararası göçün arkasındaki itici-çekici faktörlere vurgu yapmaktadır. Örneğin, Fas, Türkiye, Mısır, Gana ve Senegal'den göç eden kişiler bu ülkelerden iten ve hedef ülkelere doğru çeken yapısal karakteristikleri inceleyen bir araştırmamanın bulgularına göre, bireysel beklentiler ve menşe ülkedeki ekonomik büyüme imkânlarının eksikliği göç etme niyetinin arkasındaki başlıca itici güçtür (bkz. Schoorl ve diğerleri, 2000).

Coğrafya teorileri

Sosyolojik teorilerin aksine, coğrafya teorileri, nüfus hareketlerini, yani göçü de içine alan uzamsal hareketleri açıklamak için mesafe kavramı üzerinde odaklanmıştır. Bu teorilerin varsayımına göre mesafe, bölgeler arasındaki uzamsal ilişkileri hafifleten bir faktördür (Bijak, 2006). Göç çekim teorisi de böyle bir coğrafi anlayışın yansımasıdır. Newton'un yerçekimi yasasına dayanarak, bu göç teorisi farklı bölgeler arasındaki göçün Newton modelindeki külelere benzeyen menşe ve hedef bölgelerdeki nüfus büyüklüğünün çarpımıyla doğru orantılı, iki bölge arasındaki mesafeyle ise ters orantılı olduğunu varsayar (Isard, 1960). Deneysel olarak, kütle ve mesafe kavramlarını farklı şekillerde tanımlamak mümkündür. Örneğin kütle kavramı nüfus büyüklükleri, istihdam veya gelir olarak tanımlanabilirken; mesafe kavramı da farklı bir sisteme göre ölçülebilir. Öklit (kuş uçuşu) yöntemiyle ya da var olan ulaşım ağı, zaman ya da ulaşımın maliyeti hesaba katılarak, yani birçok kütle faktörünün hesaba katılması sağlanarak, mesafenin farklı tanımları yapılabilmektedir.

Lowry'nin (1966) çekim modeli, göçü hem menşedeki hem de hedefteki işsizlik oranları, ücret seviyeleri ve tarım dışı sivil işgücü ve silahlı kuvvetlerdeki insan sayısıyla ilişkilendirmiştir (Bijak, 2006). Çekim kavramı, coğrafya disiplini tarafından ortaya konmuş ve nüfus büyüklüğü yerine kişi başına düşen gelir (GSYH) farklarının yaygın olarak kütle olarak kabul edildiği birçok ekonometri modelinde de kullanılmıştır (Alecke ve diğerleri, 2001). Wilson'un (1967; 1970; 1981) entropi kavramı ya da felaket ve çatlama teorisi örneklerinde görülebileceği gibi çekim modeli ayrıca uzamsal etkileşimlerin şablonlarını çıkarmak için daha gelişmiş matematik uygulamaları ile de kullanılmıştır.

Uzamsal hareketlilik değişikliklerini açıklamaya ve insan hareketliliğini tanımlamaya çalışmak üzere kapsamlı bir çerçeve çizen diğer bir coğrafya teorisi de Zelinsky'nin (1971) hareketlilik geçiş teorisidir. Buna göre, insan hareketliliği sosyal modernleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkar, değişir ve çeşitlenir. Örneğin 18. ve 19. yüzyıllardaki modern öncesi toplumdaki modernleşme süreci, göç hareketleri esas olarak devlet sınırları arasında ve diğer ülkelere doğru gerçekleşmekteydi; sanayileşme çağında bu model kırsal bölgelerden kentsele bölgelere doğru olan göç akımlarına dönüşmüştür. Bu süreç, gelişmiş toplumlarda 20. yüzyılın ikinci yarısında azalmaya başlamış; kısa vadeli do-laşım hareketlerinin (banliyö trafiği, iş gezileri, turizm ve iletişimin artan rolü sayesinde ortaya çıkan diğer hareketlilik çeşitleri) yanı sıra kentsele bölgeler arasındaki göç de yükselişe geçmiştir. Kısacası, *hareketlilik geçiş teorisi* insan hareketliliğinin sosyal değişiklikler sonucunda değişikliğe uğradığı bir çerçeve oluşturmaktadır. İnternet gibi elektronik iletişim teknolojilerinin çağında, iletişimin artan rolü üzerine odaklanmasından dolayı önemli bir teoridir.

Coğrafya disiplini içerisinde yer alan bu teorilerin uluslararası göç akımlarının yapısında var olan kurumsal engeller (devlet sınırları, vize gereklilikleri, vs.) gibi bazı öğeleri içermedikleri için iç göçü daha iyi açıkladıkları yönünde bir eleştiride bulunmak mümkündür (Öberg ve Wils, 1992; Bijak, 2006). Nitekim bu eleştiri Avrupa'da şu anda yaşanan uluslararası ve ulusal sınırların git-gide belirsizleştiği küreselleşme ve uyum sürecinde geçerliliğini kaybedebilir.

Sosyo-ekonomik teoriler

Sosyo-ekonomik teoriler, zenginlerin fakirleri sömürerek daha da zenginleştiği küresel dünya düzeninde, ekonomik ve siyasi gücün eşit olmayan dağılımını vurgulayan Marksist politik ekonomiden türetilmiştir. Küresel politik ve ekonomik yapının yanı sıra, hedef ve menşee ülkeler arasındaki ideolojik, tarihsel ve kültürel bağlantıları da uluslararası göçün belirleyici etmenleri arasında gören dünya sistemleri teorisi (Wallerstein, 1974), göçü ekonomik küreselleşmenin ve pazarın ulusal sınırlara nüfuz etmesinin doğal bir sonucu olarak görmekte, sadece ekonomik merkezdeki değil, çeper ve yarı-çevredeki kapitalist sistemin de gelişmesinin etkilerini incelemektedir. Teoriye göre, kapitalizmin çevresel, kapitalist olmayan toplumlara nüfuz etmesi yurtdışına göç etmeye eğilimli hareketi bir nüfus yaratmaktadır (Castles ve Miller, 1998; Massey ve diğerleri, 1993). Buna göre, çevresel bölgelerdeki toprak, hammaddeler ve işgücü, merkez tarafından kontrol edilen kapitalist piyasaların etkisi altına girdiğinde ve malların, bilginin, sermayenin ve insanların hareketi kolaylaştığında, göç akımları kaçınılmaz olmaktadır.

Dünya sistemleri teorisine getirilebilecek en önemli eleştiri, uluslararası göçü şekillendirmede küreselleşmenin yapısal öğelerine çok fazla önem vermesidir. Yapısal koşulların öneminin yanında, göç, bireyleri, ailelerin ya da hanelerin kararlarıyla gerçekleşir ve insanlara bağlıdır. Oysa bu teori göçü, kendi ha-

yatlarının güçlü bir unsuru olan insanların hareketinden çok bir süreç olarak görmektedir.

Bu noktaya kadar açıklanan teoriler, uluslararası göçü başlatan koşullarla ilgilenmekteyken, gerçekte bir kere başladığı zaman, insanların uluslararası hareketi zaman ve mekânda devam eder ve bu sürekli hareketlerin nedenleri, onları başlatan nedenlerden oldukça farklı olabilir (Massey ve diğerleri, 1993). Dinamik bir olgu olan göç evrimleştiğçe, yeni göçlerin hem aracı, hem de sonucu olan yeni koşullar yaratır.

Göç, faydaları maksimize eden ya da riskleri en aza indiren bir birey ya da hane halkı kararı da olsa, pazarların ya da küresel dünyanın yapısal eşitsizliklerinin ya da çevresel sorunların bir sonucu da olsa, insanları içerir ve insan demek iletişim demektir. Göçmenlerin, onları hem menşe hem de hedef bölgelerdeki eski göçmenlerle ve göçmen olmayanlarla bağlayan akrabalık, arkadaşlık ve/veya ortak topluluk orijinleriyle gelişen kişilerarası bağları vardır. Nitekim sosyal ağ teorisine göre bu bağlar göçmenlere yer değiştirmenin maliyetini düşüren ve göçten beklenen net getirileri yükselten bilgiler sağlar (Taylor, 1986). Bir aile bireyi ya da arkadaşı belli bir bölgeye göç ettiği zaman, menşe bölgede kalan aile bireylerini ve arkadaşlarını göçe karar verme konusunda motive eden, hedef yerle ilgili önemli bilgiler sağlayabilir. Böyle bir ağ göçmenlerin hedef ülkede iş ya da ev ararken kullanabilecekleri bir sermaye sayılabilecek sosyal kapitali yaratır ve bu da göç içinde yeni bir dinamik ve zincir göç gibi etkiler oluşturur. *Sosyal ağ teorisi* tarafından ortaya konan ağlar fikri ulusötesi sosyal alanlar teorisini içerisindedir (bkz. Faist, 2000). Ulusötesi sosyal alanlar teorisini zincir göç, dönüş göçü, göç süreçlerinin sürekliliği ve nüfus akımlarının dönüşümü belli bir seviyede açıklayarak uluslararası göçün gerçek doğasını zaman ve mekân boyunca bir olay dizisinden oluşan dinamik bir süreç olarak açıkladığından övgüye değer bir teoridir. Ayrıca, sosyal ağ teorilerini geliştiren ve bu ağların malların, fikirlerin, bilginin ve sembollerin dolambaçlı hareketini nasıl sağladığı sorularına cevap bulmaya çalışır. Son olarak, makro yapı teorilerinin ve mikro unsur teorilerinin arasında orta seviyeli bir analitik çerçeve yerleştirerek çok seviyeli bir model ortaya koyar (bkz. Yirmi Üçüncü Bölüm).

Uluslararası göçün sürekli hareketlerini açıklayan bir başka teori de *kurumsal teoridir*. Buna göre, uluslararası göç başladığı zaman, göçmenlerin yer değiştirmesini destekleyen kurumların ve gönüllü organizasyonların ortaya çıkmasıyla göçe başka etmenlerin de eklendiği varsayılır. Uluslararası göç insan kaçakçılarının, şirketlerin, gayrimenkul acentelerinin ve ulaşırma sağlayıcılarının yasal ve yasal olmayan yollarla çalışarak insanların yer değiştirmesini kolaylaştırdığı kendi endüstrisini yaratır. Dinamik bir süreç olan uluslararası göçün inceleyen bir başka teori de *kümülatif neden-sonuç teorisidir*. Bu teoriye göre sosyal koşullar her yeni göç hareketiyle değiştiği için neden-sonuç ilişkisi kümülatif hale gelir. Massey ve diğerlerine göre (1993) göç yazımı, göç tarafından yaratılan bu kümülatif eğilimden etkilenen altı sosyo-ekonomik faktörden söz et-

mektedir: Gelir ve toprak dağılımı; tarım organizasyonu; göç kültürü; insan sermayesinin bölgesel dağılımı ve işin sosyal anlamı. Örneğin, "bazı ailelerin göç sayesinde gelirlerini büyük ölçüde arttırdıklarını görmek, düşük gelirlili ailelerin göreceli olarak kendilerini mahrum hissetmelerine neden olur ve bunların bazıları da göç etmeye yönlendirir. Bu durum gelir eşitsizliğini daha da artırır ve göçmen olmayanlar arasındaki göreceli mahrumiyet hissi ilerler. Bu da daha çok aileyi göçe yönlendirir ve bu durum böyle devam eder" (Massey ve diğerleri 1993: 451-452).

Birleştirici teoriler

Uluslararası göç teorilerini birleştirme çabalarından birisi, göç veren ve göç alan ülkelerdeki büyük yapısal koşullara ve makro-yapısal bağlantılara odaklanan göç sistemleri teorisidir (Kritz ve diğerleri, 1992). Bu teoriye göre bir göç sistemi, birbirlerine insan akımları veya ters akımlarıyla ve malların ve sermayenin yoğun değişimine bağlı iki ya da daha fazla yerden (genellikle, bir ülke veya ya bir ülke grubu olabilen temel bir göç alan bölge ve bu bölgeyle bağlantılı belli birtakım göç veren ülkeler) oluşur. Göç sistemleri teorisi sadece bölgeler arasında insanların bağlantılarını değil, ticaret ve güvenlik ittifaklarını, sömürge bağlantılarını, malların, hizmetlerin ve bilginin yanı sıra daha göç akımları başlamadan var olan fikirlerin akımını ortaya koyar. Örneğin, Birleşik Krallık ve Hindistan, veya Fransa ve Fas arasındaki sömürge bağlantıları bu ülkeler arasındaki uluslararası göç hareketlerini kolaylaştırmıştır. Göç sistemleri teorisi hem bireysel hem de hane halkı karar verme süreçlerini hesaba katıp hem makro hem de mikro seviyedeki faktörlere odaklanan, çok seviyeli ve çok disiplinli bir yaklaşıma doğru giden eğilimin örneğidir (Castles ve Miller, 1998). Ayrıca, uluslararası göçü sadece bir kerelik bir olay olarak değil, zaman boyunca bir dizi olaydan oluşan dinamik bir süreç olarak görerek, uluslararası göçün yönünü ve sürecini açıklamada oldukça başarılı olmuştur.

Göçmen kimdir? Farklı göçmen grupları nelerdir?

Göçmen terimi genellikle göçme kararının, zorlayıcı bir dış faktör olmaksızın kişisel nedenlerle ve ilgili kişi tarafından özgürce alındığı durumlar için kullanılmaktadır. Bu tanıma göre göçmen, kendisi ve aile üyeleri için maddi veya sosyal koşulların daha iyi olduğu başka bir bölgeye hareket eden kişileri anlar. Birleşmiş Milletler ise, daha geniş bir tanımla, bir yıldan fazla bir süre için yabancı bir ülkede ikamet etmiş bireyleri göçmen olarak tanımlar. Düzenli veya düzensiz, gönüllü veya zorunlu, göç nedeni ve aracı ne olursa olsun bir yıldan fazla kendi ülkesinden başka bir yerde kalan her kişi göçmendir. Bu tanıma göre, turist olarak veya iş nedeniyle kısa süreler için seyahat eden kişiler göçmen olarak kabul edilmez. Oysa göçmen kelimesinin yaygın kullanımını, ekim ya da hasat çalışması için kısa bir süreliğine başka bir ülkeye giden mevsimlik

tanım-işçileri gibi kısa vadeli göçmenler için de kullanılır. Kısacası, uluslararası düzeyde, 'göçmen' kelimesi için yapılmış ve evrensel olarak kabul edilmiş bir tanım yoktur. Örneğin, 1934 İskân Kanunu'na göre, Türkiye'de ancak Türk soyundan gelen ve Türk kültürüne bağlı olan kişiler göçmen olarak nitelendirilirken (özellikle Balkanlar'dan gelen Müstüman 'göçmenler'), farklı ülkelerden gelen diğer kişiler için yabancı kelimesi kullanılmaktadır.

Burada 'göçmen' herhangi bir nedenle başka bir ülkede bulunma kararını almış tüm kişileri içine almakta ve Birleşmiş Milletler tanımının aksine bu durum için bir zaman kısıtlaması getirmemektedir. Dairesel göçmenler olarak da nitelendirilebilecek geçici işgücü göçmenleri, kalifiye göçmenler, düzensiz göçmenler, mülteciler, sığınmacılar, aile birleşimi göçmenleri, emeklilik göçü, dönüş göçmenleri ve öğrenci göçü uluslararası göçün çağdaş süreçlerinin parçalarıdır. Göç yazını uluslararası göçmenlerin bu farklı kategorilerine değişik tiyolojiler atfetmiştir. Buna göre göçmenleri iki farklı tiyoloji altında incelemek mümkündür.

Zorunlu-gönüllü göçmenler

En yaygın tiyoloji, göçmenleri gönüllü ve zorunlu göçmenler olarak ikiye ayırır. Gönüllü göçmenler ile genellikle, serbest iradeye sahip ekonomik göçmenler kastedilirken, zorunlu göçmenler ile politik mülteciler, sürgün edilmiş ve sığınmacılar tanımlanmaktadır. Farklı kaynaklar göçmenleri politik ve ekonomik göçmenler olarak üçüncü bir kategoride incelese de birçok politik göçmenin aynı zamanda zorunlu göçmen olması nedeniyle burada ayrı bir kategori olarak ele alınmaktadır. Zorunlu göçmenler kategorisi insani krizler, sivil savaşlar, çevresel felaketler veya sosyal dışlanma gibi nedenlerle zorunlu olarak göç etme kararı alan sığınmacılar, mülteciler ve ülkesinde yerinden edilmiş kişileri kapsamaktadır.

Mültecilerin Statüsüne İlişkin 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne göre "mülteci" terimi, dini, milliyeti, belli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri nedeniyle zulüm göreceği konusunda haklı bir korku taşıyan ve bu yüzden ülkesinden ayrılan ve korkusu nedeniyle geri dönemeyen veya dönmek istemeyen kişidir. Sığınmacı ve mülteci terimleri genellikle birbirleriyle karıştırılmaktadır. Sığınmacı, mültecilik tanımında belirlenen nedenlerden dolayı ülkesini terk edip, sığınma talebinde bulunmuş ve talepte bulunduğu ülkenin yetkilileri tarafından mültecilik statüsü alıp alamayacağı karara bağlanmakta olan kişidir. 1934 İskân Kanunu Madde 3,3'e göre Türkiye'de yerleşmek maksadıyla olmayıp bir zaruret ilcasıyla muvakkat oturmak üzere sığınanlara sığınmacı denir. Mültecilik hukuki bir statü iken, sığınmacılık sadece geçici bir koruma aracıdır.

Ülkesinde "yerinden edilmiş kişiler" ise uluslararası tanınan bir sınırdan geçmemiş olmakla birlikte mültecilerle aynı nedenlerle evlerini terk etmek zorunda bırakılmış kişilerdir. Ülke içinde yerlerinden edilmiş kişilere genellikle hatalı ola-

rak mülteci denir. Oysa, mültecilerin aksine, ülke içinde yerlerinden edilmiş kişiler barınak bulmak amacıyla uluslararası sınırları aşmazlar, kendi ülkelerinin sınırları içinde kalırlar. Silahlı çatışmalar, şiddet olayları, insan hakları ihalleri gibi mülteciler ile benzer koşullar nedeniyle kaçmak zorunda kalırlar ki bazı durumlarda kaçmalarının sebebi kendi ülkelerinin hükümeti olsa da, yasal olarak aynı hükümetin koruması altındadırlar. Nitekim ülkesinde yerinden edilmiş kişiler için uluslararası bir korunma sağlanmadığından kaçacak ve saklanacak yeri olmayan kişiler tanımlı yapmak da yanlış olmaz (Cohen, 2002). Tahminlere göre dünyada ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin sayısı mültecilerden daha fazladır.

Genelde zorunlu göç, uluslararası güvenlik ve insanların savunmasızlığı, kurumsal insan hakları ihalleri, genel şiddet, dış askeri müdahale içeren iç savaşlar

Türkiye'de sığınmacılar ve mülteciler

Cumhuriyetin kuruluğu yıllarda, savaşta yeni çıkmış olan nüfusun azlığı ve ulus-devlet yaratmak adına homojen bir millet ortaya çıkarmak için temel demografik sorun olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda yeni Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında kalan ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası olan kişilerin ülkeye yerleştirilmesi ile ilgili olarak bazı adımlar atılmıştır. Bunların belki de en önemlisi 2510 sayılı 1934 İskân Yasası'dır. Yasa, 2006 yılında değişikliğe uğrayarak 5543 sayılı yeni İskân Yasası'na dönüşmüştür. Her 2510 sayılı eski, her 5543 sayılı yeni İskân Yasası'na göre Türkiye'de göçmen, Türk soyundan olan, Türk kültürüne bağlı olan ve yerleşmek niyetiyle Türkiye'ye gelen kişilerdir. Yasa kapsamında özellikle Balkanlar'dan 1,6 milyon kişi Türkiye'ye göçmen olarak yerleştirilmiştir. Prof. Kemal Kirişçi Türkiye'deki mülteci rejimini üç kategoride incelemiştir: Birinci grupta 1934 İskân Yasası kapsamında Türkiye'ye gelen ulusal mülteciler vardır ki bu kişilerin ülkeye kabulü çoğunlukla öncelikli ve sorunsuz olmuştur. İkinci grupta 1951 Cenevre Sözleşmesi kapsamında yer alan sözleşme mültecileri vardır. 1967 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 1951 Sözleşmesi'nde bazı değişiklikler öngören Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşmeye Ek Protokol'ü (1967 Protokolü ya da New York Protokolü) New York'ta kabul etmiştir. Türkiye bu Protokolü coğrafi kısıtlama ile imzalamıştır. Buna göre Türkiye Avrupa ülkeleri dışından gelen sığınmacılara mülteci statüsü tanınamakta ve sözleşme hükümlerine göre mülteci statüsü taşıyan kişileri sığınmacı olarak kabul ederek üçüncü bir ülkeye yerleştirilene dek geçici koruma sağlamaktadır. Coğrafi kısıtlama nedeniyle Türkiye'de mülteci statüsü alma hakkı olmayan bu kişiler üçüncü gruptaki sözleşme-dışı mülteciler oluşturmaktadır. BMMYK verilerine göre Nisan 2014 itibarıyla Türkiye'de başta Afganistan, Irak, İran ve Somali'den olmak üzere 44-263 sığınmacı ve mülteci bulunmaktadır.

2011 yılında Suriye'de başlayan kriz nedeniyle Türkiye'ye sığınmış olan Suriyeliler bu üç kategorinin de dışında tutulmaktadır. Türkiye, Suriyeli sığınmacılar için sınırsız kalış zorla geri göndermeye karşı koruma ve acil ihtiyaçlara yanıt veren bir geçici koruma rejimi uygulamaktadır. Geçici koruma rejimi, kimlik belgeleri olmayanlar da dâhil, tüm Suriyeli sığınmacıları, Suriye'den gelen Filistinlileri ve Suriye'den gelen vatansızları kapsamaktadır. Mart 2014 BMMYK verilerine göre Türkiye'de kayıtlı olarak bulunan Suriyeli sığınmacıların sayısı 66.7496 olarak belirlenmiştir. Kayıtlı olmayan sığınmacılar ile birlikte bu sayının bir milyona ulaşabileceği düşünülmektedir.

ve etnik ayıklanmaların bir sonucu olarak düşünülse de bütün zorunlu göçmenler şiddetten kaçmamakta, çevresel felaketler de uluslararası zorunlu göçü doğal felaketler veya nükleer atık tesisleri, kimyasal sızıntılar gibi teknolojik çevre felaketleri insanların zorunlu olarak hareket etmesine neden olabilir. Göç yazını, bu tarz çevresel engeller yüzünden yerlerinden ayrılmak zorunda kalan göçmenleri çevre mültecileri olarak adlandırmaktadır (Hunter, 2005; Jacobson, 1988) ancak "çevre mültecileri" uluslararası politik sözleşmelerde tanınan bir statü değildir.

Öte yandan gönüllü göçmen kategorisini genelde göçmen işçiler, profesyoneller gibi iş bulmak ya da finansal durumlarını daha iyi hale getirmek için göçmek gibi bir yere göç etme kararı almış ekonomik göçmenler, öğrenciler, emekli ülkelerin ve geri dönüş göçmenleri oluşturmaktadır. Bu kişiler göç ettikleri ülkelerin yasal düzenlemeleri içinde hareket eden ve göç kararlarını zorunlu nedenlerle almamış kimselerdir.

Düzenli-düzensiz göçmenler

Hareketlilikleri yukarıda belirtilen gruplarda olduğu gibi yasal düzenlemeler içinde gerçekleştirilen göçmenlere düzenli göçmenler adı verilir. Uluslararası göç ve yazını incelendiğinde öncelikli temel tarışmanın düzenli ya da düzensiz göç ve göçmenler eksenli etrafında başladığı göze çarpmaktadır. Düzensiz göçmenlerimi geldikleri ülkede kalmak için yasal hakkı bulunmayan bireyler için kullanılmaktadır. Terim kelime anlamıyla herhangi bir düzenleme altında olmayan göç anlamına gelmektedir. Bu terim, bir ülkede bulunan tüm düzensiz göçmenlerin yasal olmadıkları ya da belgesiz buldukları anlamını taşımaz. Kimi göçmenlerin belgeleri, insan kaçakçılığı tacirleri tarafından hazırlanan sahte belgelerden oluşmakta ve bu da göçmen bireyleri yasal olmayan veya düzensiz göçmen statüsüne koymaktadır. Düzensiz göçmen, yasal olmayan, yasadışı, kaçak ya da belgesiz göçmen kavramları genellikle birbirleri yerine kullanılsa da aralarında farklar vardır. Örneğin, belgesiz göçmen terimi bir ülkeye yasal yollarla giriş yapmak veya o ülkede kalmak için gerekli belgelerden yoksun bireyleri ifade etmektedir.

Terimler arasındaki geçişlerin çok keskin oluşu ve belirgin olmayışı, elinde belgesi olan bir göçmeni bile yasal olmayan göçmen yapabilmektedir. Örneğin, bir göçmen elinde turist vizesi ile bir ülkeye girdiği anda yasal bir birey iken vizesinin süresinin dolmasına rağmen o ülkeyi terk etmediği durumda başka bir ülkeye geçmek amacıyla taşıyorsa yani bulunduğu ülkeyi son durak yerine geçiş ülkesi olarak kullanmak niyetindeyse, yazın içinde ve egemen gücün gözünde transit ve yasadışı göçmen kavramları ile tanımlanabilmektedir. Aslında bir göçmen bireyin tek bir yolculuğu sırasında statüsünün farklı kavramlarla ifade edilmesi farklı devletlerin ve hükümetlerin yürüttüğü politikalara ve vize uygulamalarına göre değişkenlik göstermektedir.

Dolayısıyla yasadışılık teriminin inşasının, kendi fiziksel sınırları içerisinde devletin belirlediği bir kavram olarak ortaya çıktığı ifade edilebilir. Uluslararası yazındaki yasadışı tartışması, kimi akademik çevre tarafından yasadışı göçmen teriminin kullanılmasına noktasında eleştirilmektedir. Bu tartışma, göçmenlerin kendilerinin mi yoksa gerçekleştirildikleri bu hareketin mi yasadışı olduğu konusunun yasal olup olmadığı noktasında devam etmektedir. Bu tartışma ekseninde düzensiz göçmen kavramı, kavramın hangi kural veya düzenlemeye işaret ettiğindeki belirsizlik nedeniyle sorunlu görülmektedir. Bu bağlamda, bu tartışma içinde kimi yazın düzensiz göç ve düzensiz göçmen yerine yasadışı göç ve yasadışı göçmen terimlerini bütün negatif çağrışımlarına rağmen kullanmaktaysa da insan hakları ve özgürlükleri açısından düzensiz göçmen kavramının en uygun ve tarafsız tanımlama olduğu düşünülmektedir.

Göç tartışmaları

Uluslararası göç etrafında şekillenen farklı konulara bakıldığında üç ana başlıktan söz etmek mümkündür. Bunların ilki devletlerin insanların hareketliliğini yönetmesi üzerine kurgulanmış bir güvenlik söylemi içinde ilerlemektedir. İkinci başlık göç ve kalkınma arasındaki neden sonuç ilişkisine odaklanmıştır. Son başlık göçmenlerin ev sahibi toplumlara olan ilişkileri üzerinden uyum, asimilasyon, adaptasyon ya da çok kültürlülük (bkz. Yirmi Üçüncü Bölüm) tartışmalarını özetlemektedir.

Devletler ve göçü yönetmek

Devletlerin özellikle düzensiz göç ve göçmenleri kontrol edebilmek üzerine gelişen güvenlik kayguları (bkz. Yirmi Üçüncü Bölüm) birçok farklı politika üretilmesine neden olmuştur. Bunların ilki düzensiz göçmenlere işverenlere uygulanan yaptırımlardır. Bu tür yaptırımlara göre, işverenler, yerel halktan daha az maaş ve sigortasız olarak çalışmaya gönüllü olan göçmenleri izinsiz istihdam ettikleri durumlarda, ceza ödemek zorunda kalırlar. Almanya, Amerika, Fransa ve İngiltere'de uygulamalarına rastlanan bu politika, örneğin Almanya'da, sadece kaçak çalışan emek göçünü değil, kayıt dışı ekonomide çalışan tüm emekçileri kayıt altına almayı hedeflemiştir. İşverenlere uygulanan yaptırımlar genellikle yasallaştırma ya da af programları ile birlikte yürütülür. Düzensiz göçmenleri kayıt altına alıp onlara yasal bir statü kazandırmak üzerine kurulu yasallaştırma politikaları ve işverenlere uygulanan yaptırımlar birleştiginde iki yönlü sorunlarla karşılaşılabilir: Bir yandan siyasi güce sahip olan işverenler yaptırımların etkili biçimde uygulanmasını önlemek için çabalarken; diğer yandan göçmenler kayıt altına alındıkları takdirde daha pahalı işgücü haline gelecektlerinden iş bulamama korkusuyla yasallaştırmayı reddedebilirler. Yasallaştırma tek başına da Amerika, Fransa, İspanya, İtalya gibi ülkelerde zaman zaman uygulanmıştır. Yasallaştırma politikalarına karşı düzensiz göçmenlerin başta tem-

kinli davranışları, bu nedenle hükümetlerin işlemleri nispeten kolaylaştırdığı görülmüştür. Aynı zamanda yasallaştırma ile birlikte göçmen karşıtı gruplar da artış gözlenmiştir. Sonuçta, yasal bir statü daha iyi bir yaşam için göçmenlere şans tanımaktadır.

Devletlerin hareketliliği yönetmek üzerine kullandıkları üçüncü bir araç da geçici yabancı işçi kabulleridir. İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye-Almanya arasında imzalanan misafir işçi göçü anlaşmaları bunun ilk örneklerindedir. 1973 petrol krizi öncesi Almanya, Hollanda, İsveç gibi ülkelerin yüksek işgücü talebini karşılamak üzere buldukları bu çözüm, Soğuk Savaş sonrası dönemde, geçici yabancı işçi kabul programları ile yeniden ortaya çıkmıştır. Buradaki eğitim, Orta ve Doğu Avrupa'nın yeni demokratik hükümetlerine destek vermek ve yasadışı göç ve insan kaçakçılığıyla mücadelede işbirliğini güvence altına almaktır. Bu programların kapsamları 1960'lı yıllardan çok daha küçüktür. İtalya, İspanya, Fransa ve İsviçre farklı programlar ile mevsimlik yabancı işçiler kabul etmişlerdir.

İltica politikaları devletlerin insanların hareketliliğini kontrol etme konusundaki başka bir araçtır. Mevcut mülteci rejimi İkinci Dünya Savaşı'nın bir sonucudur. Bu dönemde mültecilerin Amerika, Avustralya ve Kanada gibi ülkelerde ekonomik büyümeye olumlu katkısı olmuştur. Soğuk Savaş döneminde ise Doğu Bloğu'nun insanlara çıkış izni vermeyen rejimleri sayesinde, 1956 Macar Devrimi ve 1968 Prag Baharı sonrasında biraz artış görülse de, mülteci sayılarının azlığı sorunu yönetilebilir hale getirmiştir. Soğuk Savaş'ın bitişini takiben mültecilerin sayısının artmasıyla birlikte Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, BMMYK için de yeni roller belirlenmiştir. Mülteci statüsüne erişimi kısıtlayan ulusal mevzuatlar, kalıcı mülteci statüsü yerine geçici statülerin verilmesi, varış karşıtı ve sapma politikaları ya da Cenevre Sözleşmesi'nin kısıtlayıcı yorumlanması ile mülteci statüsü alabilmek zorlaşmıştır. Son dönemlerde sığınma talebinde bulunan devletlerin kısıtlayıcı politikaları ve dünyadaki savaşların değişen doğası nedeniyle mülteci statüsü alan kişilerin sayısında düşüşler gözlemlenmekte, yerinden edilmiş kimselerin sayısı ise her geçen gün artmaktadır.

İnsan kaçakçılığı ve ticaretine karşı önlemler devletlerin göçü yönetebilmek üzere kullandıkları bir başka politika aracıdır. Burada iki kavram arasındaki farkı açmak gerekir: Birleşmiş Milletler'in 2000 yılında kabul ettiği Viyana Protokolü olarak bilinen belgeye göre, insan kaçakçılığı kişilerin örgütsel şebekelere para vererek yasal olmayan yollarla başka bir ülkeye geçişlerini kapsamaktadır. İnsan kaçakçılığında farklı olarak insan ticareti, kişilerin sömürülmesi yoluyla zorla çalıştırılmak veya hizmet ettirmek için bir yerden bir yere götürülmesi veya sevk edilmeleridir. İki kavram da yasadışı şebekelerin kâr etmek için yaptıkları eylemler olsa da, ikincisi özellikle kadınlar ve çocukların ana kurbanları oldukları bir nevi modern kölelik sistemidir. İnsan ticareti ile mücadele Uluslararası Göç Örgütü'nün öncelikli konusudur. Sorunların çözümünde bölgesel ve küresel düzeylerde çok taraflı işbirliği olmuştur, ancak bu politikaların

etkileri henüz bilinmemektedir. Devletlerin bu konudaki bireysel politikaları ise Çin'de idam cezasından, Amerika'da şebekelere karşı bilgi veren kişilere vize sağlanması arasında değişen farklı önlemlerden oluşmaktadır.

Kuruluşlarının öncelikli nedeni olmasa da bölgesel entegrasyon da devletlerin göçü yönetmek üzere kullanabildikleri bir başka araçtır. Burada özellikle Avrupa Birliği ülkelerinin göç ve iltica konularında birlikte hareket ettikleri görülmekte, bu konularda gittikçe genişleyen ve derinleşen bir işbirliği içine girdikleri gözlenmektedir. İnsanların hareketliliği konusunda doğrudan hükümleri olmamasına karşın Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması, NAFTA, göç konusunda etkileri olan bir başka bölgesel entegrasyon örneğidir. Göçün nedenlerini menşe ve hedef ülkeler arasındaki kalkınma farkına dayandıran teorilere göre, göçü yönetmek konusunda kullanılabilecek bir başka araç da yurtdışına sürdürülebilir kalkınma teşvikleri uygulanmasıdır. NAFTA da bu uygulamanın bir parçası olarak irdelenebilir. NAFTA üyeliği ile Amerika'ya yolları süregelen düzensiz göçmen akını veren Meksika'nın kalkınmasına destek verileceği ve uzun vadede bunun göç akımlarının azalmasına neden olacağı kanısı oluşmuştur.

Göç ve kalkınma

Göç ve kalkınma arasındaki ilişkiyi iki yönlü ele almak gerekir. Birincisi, göçün nedeni olarak kalkınma ki bu göç teorileri altında kapsamlı olarak incelenmiştir. İkincisi ise, kalkınmayı göçün bir sonucu olarak irdelemektir. Göçün menşe ülkelerin kalkınması konusunda önemli etkileri vardır. Örneğin, geri dönen göçmenlerin yanlarında getirdikleri yeni beceriler ve deneyimler menşe ülkelerin kalkınması konusunda kesinlikle önemli bir etken olmakla birlikte, geri dönen göçmen sayısının net olmaması gibi nedenlerle etkisi tam olarak ölçülememektedir. Uluslararası göçün menşe ülkelere belki de en önemli katkı, göçmenlerin yurtdışından ülkelere gönderdikleri para ve diğer teberrular, göççü yani işçi dövizleridir. Dünya Bankası verilerine göre 215 milyondan fazla insan, göçmenlerin eve gönderdikleri paralar, ülkelerine gelişmekte olan ülkelerin işçilerinin üç katını oluşturmaktadır. 2011 yılında gelişmekte olan ülkelerin işçi dövizlerinden elde ettikleri gelirlerin 372 milyar dolara ulaştığı tahmin edilmektedir. Bu sayıların tahminlere dayanmasının en önemli nedenlerinden biri, işçi dövizlerinin her zaman banka transferleri yoluyla kayıt altında aktarılmasındır. Göçmenler tatillerde evlerini ziyaret ettiklerinde ya da eve gidecek akrabaları ya da arkadaşları yoluyla ailelerine paralar göndermekte; Küba ya da Somali örneklerinde olduğu gibi işçi dövizlerinin aktarılması konusunda kimi zaman kayıt dışı sektörler ortaya çıkmaktadır.

İlk bakışta menşe ülkelerin kalkınması adına olumlu olarak görünen işçi dövizleri gerçekte karmaşık bir konudur. Örneğin, işçi dövizlerinin menşe ülkede kalan hane halklarının gelir düzeylerini arttırsa da kalkınmaya olan etkisi konu-

sunda yapılan çalışmalar çelişkili sonuçlar içermektedir. Geliri artan hane hal-
kının tüketim gücü de artmakta, ancak bunun kalkınmaya doğrudan etkisi ol-
mamaktadır. Bazen uzun süreler için evden ve ailelerinden ayrı kalan göçmen-
lerin karşılaştıkları zorlukları göz ardı etmemek gerekir. Çocuklarının büyüme-
leri ya da yaşlı ebeveynlerinin bakımı sırasında uzakta olmalarını göndrebil-
dikleri paramın ne kadar telafi edebileceği tartışılması gereken bir konudur. Ay-
rıca, işsiz, güvensiz işlerde ya da çok düşük ücretler karşılığında çalışan birçok
göçmen üzerinde eve para göndermeleri konusunda sosyal baskılar vardır. Son
olarak, işçi dövizleri kimi zaman menşe ülkelerde göçün sadece olumlu yönle-
rini gösteren bir göç kültürü yaratmakta, buradaki gençlerin yurtdışına göç ko-
nusunda gerçekçi olmayan beklentiler oluşturmalarına neden olmaktadır. Bu-
nunla bağlantılı olarak, uluslararası göçün kimi zaman beyin göçü yoluyla, ge-
lişmekte olan menşe ülkelerin zaten kısıtlı olan becerilerini tükettiğinin altını
çizmek gerekir.

Göçmenler ve ev sahibi toplumlar

En başta da belirtildiği gibi göç sadece göç eden kişileri değil, menşe ve he-
def ülkelerdeki toplumlari da etkilemektedir. Burada hedef ülke ya da ev sahibi
toplumlarının göçmen ya da misafir toplumlarla ilişkilerine odaklanılmaktadır.
Bu bağlamda ev sahibi toplumların genelinde göçmenlere karşı olumsuz bir ta-
vir olduğunu söylemek yanlış olmaz. Kimliklerin 'biz' ve 'öteki' kavramları üze-
rinden tanımlandığı bir dönemde en yakındaki 'öteki' olarak çoğu zaman göç-
menler hedef gösterilmekte, özellikle aşırı sağ görüşlü milliyetçi partilerin pro-
paganda araçları haline gelmektedirler. Göçmenlerin ev sahibi toplumlara asi-
mile olması gerektiğini savunan bu tür söylemlerin kimi zaman kimlik politi-
kalarının da dışına çıkıp (ulus-devletlerde vatandaşlık ve kimlik konusu bu ki-
tabın ilgili bölümünde detaylı olarak anlatılmıştır), özellikle kriz dönemlerin-
de ekonomik konulara yöneldiği görülmektedir. Burada en çok savunulan gö-
rüş göçmenlerin ev sahibi toplumların işlerini ellerinden aldıkları ya da zaten
kısıtlı olan kaynakları paylaşmak zorunda bırakıldıkları yönündedir. Oysaki ço-
ğu göçmen ev sahibi toplumların yapmak istemeyecekleri düşük ücretli işler-
de, sigortasız ve kötü koşullarda çalışmaktadır. Ayrıca birer tüketici olarak
da yerel ekonomilere katkıda bulunmakta, ancak birçoğu düzensiz göçmen ol-
duklarından eğitim, sağlık gibi çok temel ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanmak-
tadırlar.

Göçmenlerin içinde yaşadıkları toplumlara uyum gösterebilmesi tartışma-
sız ulaştırılması en çok istenilen sonuçtur. Ancak bunun, göçmenlerin ev sahibi
toplumlara kattıkları kültürel çeşitliliği anlayarak ve farklılıklara saygı gösteri-
rek, ev sahibi toplumların da göçmenlere uyum sağladığı bir anlayış içinde ya-
pılması gerekmektedir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından 2009
yılında yayınlanan İnsani Gelişme Raporu sonuçlarına göre göç, insani geliş-
meye önemli ölçüde katkıda bulunan olumlu yönde bir güç olabilir ancak ola-

si yararlarını gerçekleştirebilmek için destekleyici bir politika çerçevesi gereklidir. Buna göre, var olan yasal giriş kanallarının daha fazla çalışana, özellikle vasfısız işçilere açılması; göçmenlerin, eğitim ve sağlık gibi temel hizmetlerden oy hakkına kadar, temel insan haklarının güvence altına alınması; göçün işlem maliyetlerinin düşürülmesi; hem göç alan toplumlara hem de göçmenlere yarar sağlayacak işbirliğine dayalı çözümlerin bulunması; göç veren ülkelerde göçün kalkınma stratejilerine bir bileşen olarak eklenmesi gibi politika önerileri ortaya konmuştur. Devletlerin bu politika önerilerini dikkate alırken, ev sahibi toplumların bireylerinin de göç ve çok kültürlülük gibi konularda eğitilmesi gereklidir.

Sonuç

Göç, küresel kapitalist sistem içinde ulus-devletlerin egemenlik alanını zorlayan bir olgudur. Dünya nüfusunun yüzde üçünün göçmen olarak yaşadığı küresel bir dünya düzeni içinde *biz* ve *öteki* üzerinden yürütülen politikaların bir sonucu olarak göçmenler çoğu zaman ötekileştirmenin ilk hedefleri haline gelmektedir. Demokrasi, insan hakları ve özgürlüklerin neo-liberal düzeni meşrulaştırmak için nasıl kullanıldığını kavrayabilmek adına ulus-devletlerin göç ve göçmen nüfusuna yaklaşımları önemli bir göstergedir. En liberal göç rejimlerine sahip olduğu düşünülen ülkelerde dahi göç politikaları çoğunlukla güvenlik odaklı, dışlayıcı ve kısıtlayıcıdır. Bu durum yasal/yasadışı, düzenli/düzensiz, belgeli/belgesiz gibi tezathıklar içinde bireyleri kategorileştirmektedir. Bu kategoriler arasında oluşan boşluk, insan ticareti ve kaçakçılığı yapan kişiler tarafından doldurulurken, göçmenler daha da savunmasız durumda bırakılmakta, çoğu zaman zanlı konumuna indirgenmektedirler. Sonuç olarak, küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan yeni düzen içinde artık sınırlar ortadan kalktığını iddia etmek doğru değildir. Sınırlar her dönemden daha geçiren hale gelmiş; geçirgenliği arttıkça da daha dışlayıcı ve ötekileştirici bir düzen içine girmiştir.

ÖNEMLİ WEB SİTELERİ

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı. www.undp.org.tr/

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği. www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/home

CARIM - Consortium for Applied Research on International Migration. www.carim.org/

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. www.goc.gov.tr/

Uluslararası Göç Örgütü. www.iom.int/cms/en/sites/iom/home.html

ÖNEMLİ OKUMALAR

Abadan-Unat, N (2002), *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-ötesi Yurttaşlığa*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları Göç serisi. Kitapta, göç yazınında son döneme kadar göç veren ülke olarak tanımlanan Türkiye'nin konuk işçi olarak Almanya'ya gidip, Avrupa'nın ulus-ötesi vatandaşları haline gelen göçmenleri irdelenmektedir.

Seltes, S., Hein de Haas ve M. J. Miller (2013), *The Age of Migration, Fifth Edition: International Population Movements in the Modern World*, Londra, The Guilford Press. Yazarlar uluslararası göçü küresel anlamda incelemişler, farklı bölgeler, farklı sorunlar ve farklı teoriler üzerinde durmuşlardır. Kitabın Türkçesi İbrahim Akbulut ve Bülent Bal çevirisiyle *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri* başlığı altında Bilgi Üniversitesi Yayınları tarafından basılmıştır.

Şişir, T. (2003), *Uluslararası Göç ve Uluslararası Toplumsal Alanlar*, İstanbul, Bağlam Yayınları. Bu çalışmada siyasal, iktisadi ve kültürel anlamda küreselleşme sürecinin uluslararası göçü ve göçmen bireyi nasıl etkilediği anlatılmaktadır.

Şişir-Öner, S. G. ve N. A. Şirin-Öner (2012), *Küreselleşme Çağında Göç*, İstanbul, İletişim Yayınları. Uluslararası göçü bütün boyutlarıyla tartışmaya açan derleme kitap, Türkiye örneğine de değinirken, teorik yaklaşımlar, uluslararası ve ulusal göç politikaları, emekli göçü, emekli göçü, göçte kadınlar, göçmenlerin uyum ve uyum süreci ile ilgili tartışmalar, göçmenlerin statü, vatandaşlık ve kimlik meseleleri, zorunlu göç, yerinden etme, mülteçilik, dönüş deneyimleri, geriye göç, düzensiz göç hareketleri gibi birçok farklı konuyu irdelemektedir.

Şişir, A. ve K. Kirişçi (2009), *Land of Diverse Migrations: Challenges of Emigration and Migration in Turkey*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları. Türkiye'deki farklı göç hareketleri üzerine yapılmış araştırmaların bir derlemesi olan kitap, Türkiye'nin göç veren bir ülkeden, göç alan ve geçiş ülkesi olmaya başlayan dönüşümünü anlatmaktadır.

Şişir, K. (2007), *International Migration: A Very Short Introduction*, Oxford, Oxford University Press. Kitap uluslararası göç ve ilgili kavramlara kısa bir giriş niteliğindedir.

Şişir, A. M. ve G. Lahav (2005), *The Migration Reader: Exploring Politics and Policies*, Boulder, Lynne Rienner Publishers. Derleme kitap göç yazınındaki önemli kaynakları bir araya getirmektedir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Altche, B. P. Huber ve G. Untiedt (2001), "What difference a constant makes? How predictable are international migration flows?", *Migration policies and EU enlargement. The case of Central and Eastern Europe*, Paris, OECD, 63-78.
- Bijak, J. (2006), "Forecasting International Migration: Selected Theories, Models, and Methods", *Central European Forum for Migration Research Working Paper*, 4/2006.
- Castles, S. (2000), "International Migration at the Beginning of the Twenty-First Century: Global Trends and Issues", *International Social Science Journal*, 52/165:269-281.
- Castles, S. ve M. J. Miller (1998), *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*, Second Edition, Londra, Macmillan.
- Cohen, R. (2002), "Nowhere To Run, No Place To Hide", *Bulletin of the Atomic Scientists*, November/December 2002.
- Fäst, T. (2000), *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*, Reprinted 2004, Oxford, Clarendon Press.
- Haas, H. (2005), "International Migration, Remittances and Development: myths and facts", *Third World Quarterly*, 26/8:1269-1284.
- Harris, J. ve M. P. Todaro (1970), "Migration, Unemployment & Development: A Two-Sector Analysis", *American Economic Review*, 60/1:126-42.
- Hunter, L. (2005), "Migration and Environmental Hazards", *Population and Environment*, 26/4:273-302.
- Isard, W. (1960), *Methods of regional analysis: an introduction to regional science*, New York: John Wiley.
- Jacobson, J. (1988), "Environmental Refugees: A Yardstick of Habitability", *World Watch Paper*, No 86, Washington, World Watch Institute.
- Kritz, M., L. L. Lim ve H. Zlotnik (1992), *International migration systems: A global approach*, Oxford, Clarendon Press.
- Lee, S. E. (1966), "A Theory of Migration", *Demography*, 3/1:47-57.
- Lewis, W. A. (1954), "Economic Development with Unlimited Supplies of Labor", *The Manchester School of Economic and Social Studies*, 22:139-191.

- Lowry, I. S. (1966), *Migration and Metropolitan Growth: Two Analytical Models*, San Francisco, Chandler.
- Massey, D. (2002), "A Synthetic Theory of International Migration" V. Ionisev (der), *World in the Mirror of International Migration*, Moscow, MAX Press, 142-152.
- Massey, D. vd. (1993), "Theories of International Migration: A Review and Appraisal", *Population and Development Review*, 19/3:431-466.
- Oberg, S. ve A. B. Wils (1992), "East-West Migration in Europe: Can Migration Theories Help Estimate the Numbers", *Popnet*, 22:1-7.
- Piore, M. J. (1979), *Birds of Passage: Migrant Labor in Industrial Societies*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Schoorl, J. (1995), "Determinants of International Migration: Theoretical Approaches and Implications for Survey Research" R. Van der Erf, L. Heering (der), *Causes of International Migration: Proceedings of a Workshop*, Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities.
- Stark, O. ve D. E. Bloom (1985), "The New Economics of Labour Migration (NELM)", *American Economic Review*, 75:173-178.
- Stouffer, S. A. (1940), "Intervening Opportunities: A Theory Relating Mobility and Distance", *American Sociological Review*, 5/6:845-867.
- Straubhaar, T. (1986), "The Causes of International Labor Migrations: A Demand-Determined Approach", *International Migration Review*, 20/4:835-855.
- Taylor, J. E. (1986), "Differential migration, networks, information and risk" O. Stark (der), *Research in Human Capital and Development*, Vol. 4: *Migration, Human Capital, and Development*, Greenwich, JAI Press.
- Tsegai, D. (2007), "Migration as a Household Decision: What are the Roles of Income Differences? Insights from the Volta Basin of Ghana", *The European Journal of Development Research*, 19/2:305-326.
- Wallerstein, I. (1974), *The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of European World-Economy in the Sixteenth Century*, New York, Academic Press.
- Wilson, A. G. (1967), "A statistical theory of spatial distribution models", *Transportation Research*, 1:253-269.
- Wilson, A. G. (1970), *Entropy in Urban and Regional Modeling*, Londra: Pion.
- Wilson, A. G. (1981), *Catastrophe Theory and Bifurcation. Applications to Urban and Regional Systems*, Londra: Croom Helm.
- Zelinsky, W. (1971), "The Hypothesis of the Mobility Transition", *Geographical Review*, 61:219-249.